

Հայաստանի պետական տնտեսագիտական համալսարան

Անահիտ Մելքունյան

ՀՏԴ 331
ԳՄԴ 65 9 (2) 24
Մ 539

Հրատարակության է երաշխավորել
աշխատանքի տնտեսագիտության
ամբիոնը

Գրախոս՝ տնտեսագիտության թեկնածու,
դոցենտ Հ. Ս. Գրիգորյան

Մելքունյան Ա. Ս.
Մ 539 Աշխատանքի շուկան և բնակչության զբաղվածու-
թյունը (դասախոսություններ). - Եր.: Տնտեսագետ,
2006.-32 էջ:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ՇՈՒԿԱՆ ԵՎ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅԱՆ

ԶԲԱՂՎԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

(դասախոսություններ)

Դասախոսություններն արժարժում են աշխատանքի շուկայի
կառուցվածքի, հիմնական ցուցանիշների, տեսակների և ձևերի,
ինչպես նաև բնակչության զբաղվածության և աշխատաշուկայի
կարգավորման հիմնահարցերը:

Նախատեսվում է տնտեսագիտական բուհերի դասախոսների և
ուսանողների համար:

Մ $\frac{0605010203}{719(01)-2006}$ 2006

ԳՄԴ 65.9 (2)24

Երևան
Տնտեսագետ
2006

ISBN 99941-51-17-7

© «Տնտեսագետ» հրատարակչություն, 2006

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն

I. Աշխատանքի շուկայի էությունը, առանձնահատկությունները և բաղադրամասերը	4
II. Աշխատանքի առաջարկն ու պահանջարկը և աշխատանքի շուկայի կառուցվածքը	6
III. Աշխատանքի շուկայի հիմնական ցուցանիշները	9
IV. Աշխատանքի շուկայի տեսակները, ձևերը և հատվածները	15
V. Բնակչության զբաղվածության սոցիալ-տնտեսական էությունը, ձևերը և կառուցվածքը	17
VI. Աշխատանքի շուկայի և զբաղվածության կարգավորումը	24
Գրականության ցանկ	29

Աշխատանքի շուկան և բնակչության զբաղվածությունը

I. Աշխատանքի շուկայի էությունը, առանձնահատկությունները և բաղադրամասերը

Աշխատանքի շուկան աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի հասարակական հարաբերությունների համակարգն է, որի միջոցով կարգավորվում են գործատուների և վարձու աշխատողների հարաբերությունները, այդ թվում՝ աշխատանքի գինը և աշխատանքային պայմանները, աշխատուժի և աշխատատեղերի թվաքանակի հարաբերակցությունը: Միաժամանակ, աշխատանքի շուկան մյուս երկու՝ կապիտալի և ապրանքային շուկաների հետ մեկտեղ ձեռնարկությունների գործունեության կարևորագույն ոլորտն է համարվում: Մասնավորապես, արտադրության համար անհրաժեշտ գործոնները (աշխատուժ, հող և կապիտալ) ձեռք են բերվում աշխատանքի և կապիտալի շուկաներում, մինչդեռ պատրաստի արտադրանքն իրացվում է ապրանքային շուկայում:

Աշխատանքի շուկան իր որոշ հատկանիշներով տարբերվում է ապրանքային շուկայից: Նախ, աշխատանքի շուկայի առաջին կարևորագույն հատկանիշն այն է, որ փոխանակվող օբյեկտը մարդն է, և, այդ պատճառով, աշխատանքի շուկայում աշխատուժի վաճառքը պայմանավորված է ոչ միայն աշխատուժի գնով, այլև այնպիսի ոչ տնտեսական գործոններով, ինչպիսիք են՝ աշխատանքային խեղման ռիսկը կամ աշխատանքային պայմանները և միջավայրը (ֆիզիկական գործոններ), աշխատանքի վարկը, ղեկավարության դիրքորոշումը (սոցիալական գործոններ):

Աշխատանքի շուկայի երկրորդ հատկանիշը աշխատանքային զբաղվածության երկարաժամկետ բնույթն է: Գործատուները գերադասում են աշխատուժը ձեռք բերել ավելի երկար ժամկետով, քանի որ զգալի ներդրումներ են կատարում աշխատուժի վերապատրաստման և աշխատանքային փորձի կուտակման նպատակով:

Աշխատանքի շուկայի երրորդ հատկանիշը աշխատանքների և բանվորների որակական բնութագրերի ծայրահեղ բազմազանությունն է (տարիք, սեռ, կրթություն, փորձ, մոտիվացիա):

Աշխատանքի շուկայի վրա ազդեցություն են գործում երեք կարևոր գործոններ՝ **շուկայական, ինստիտուցիոնալ և սոցիոլոգիական: Շուկայականը** առաջարկի և պահանջարկի գործոններն են: **Ինստիտուցիոնալը** աշխատուժի բաշխման և գնագոյացման վրա տարբեր կազմակերպությունների, ինչպես օրինակ՝ կառավարության, արհմիությունների և ձեռնարկությունների ազդեցության գործոններն են: Օրինակ՝ կառավարությունը նվազագույն աշխատավարձի սահմանման քաղաքականության միջոցով ազդեցություն է գործում աշխատանքի շուկայի վրա, իսկ արհմիությունները գործադուլների միջոցով կարող են նպաստել աշխատավարձի բարձրացմանը: **Սոցիոլոգիականը** աշխատանքի բաշխման և վարձատրության վրա տարբեր սոցիալական խմբերի և նորմերի (ընտանիք, դասակարգ, մշակույթ, սովորույթներ) ազդեցության գործոններն են: Օրինակ՝ ընտանիքը, պատկանելությունը որոշակի դասակարգին, ինչպես նաև ծնողների զբաղմունքը կարևոր և հաճախ վճռորոշ նշանակություն կարող են ունենալ անհատի ապագայի ձևավորման հարցում:

Աշխատանքի շուկան, ըստ տնտեսության ոլորտների և ճյուղերի, գործունեության ձևերի և տեսակների, իրականացնում է հասարակական աշխատանքի բաշխում և վերաբաշխում:

Հետևաբար, **աշխատանքի շուկայի բաղադրամասերն են.**

- աշխատանքի շուկայի սուբյեկտները կամ գործատուները և աշխատանք փնտրողները,
- աշխատանքի շուկայի սուբյեկտների հարաբերությունները կարգավորող իրավական ակտերը,
- աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի հարաբերակցությունը,
- աշխատանքի արժեքը և գինը,
- բնակչության զբաղվածության ծառայությունները, այդ թվում՝ կենտրոնները, բորսաները և այլն,
- աշխատանքի շուկայի ենթակառուցվածքները, այդ թվում՝ զբաղվածության հիմնադրամները, գովազդային գործակալությունները, աշխատուժի վերապատրաստման ծառայությունները:

II. Աշխատանքի առաջարկն ու պահանջարկը և աշխատանքի շուկայի կառուցվածքը

Աշխատանքի շուկայի կարևորագույն բաղկացուցիչ մասերն են՝ աշխատանքի ընդհանուր առաջարկը և պահանջարկը:

Աշխատանքի ընդհանուր առաջարկն ընդգրկում է տնտեսապես ակտիվ բնակչության, այդ թվում՝ տնտեսության մեջ զբաղվածների և պաշտոնապես գրանցված գործազուրկների թվաքանակը:

Աշխատանքի ընդհանուր պահանջարկը, որն արտահայտում է աշխատանքի նկատմամբ տնտեսության ընդհանուր պահանջարկը, ընդգրկում է տնտեսության մեջ զբաղվածների և պաշտոնապես գրանցված թափուր աշխատատեղերի թվաքանակը:

Հետևաբար, աշխատանքի հավելյալ առաջարկը կամ պահանջարկը որոշվում են պաշտոնապես գրանցված գործազուրկների և թափուր աշխատատեղերի թվաքանակի տարբերությամբ:

Աշխատանքի ամբողջական շուկայի այն մասը, որն ընդգրկում է միայն աշխատանք փնտրողների և ազատ աշխատատեղերի թվաքանակը (բացառությամբ՝ զբաղվածների), կոչվում է **աշխատանքի ընթացիկ շուկա**:

Աշխատուժի առավել լրիվ հաշվառման նպատակով, անհրաժեշտ է աշխատանքի ընթացիկ շուկայի կառուցվածքում տարբերակել **բաց և թաքնված շուկաները**:

Աշխատանքի բաց շուկան, որտեղ հաշվի է առնվում աշխատանք փնտրողների և ազատ աշխատատեղերի թվաքանակը, բաղկացած է պաշտոնական և ոչ պաշտոնական մասերից:

Բաց շուկայի պաշտոնական մասն ընդգրկում է միայն զբաղվածության ծառայության կողմից գրանցված աշխատանք փնտրողներին և ազատ աշխատատեղերը, իսկ բաց շուկայի ոչ պաշտոնական մասն ընդգրկում է աշխատանքի առաջարկի և ազատ աշխատատեղերի այն մասը, որը չի գրանցվել զբաղվածության ծառայության կողմից, և աշխատանքի տեղավորումը կատարվում է գործատուների և աշխատանք փնտրողների միջև անմիջական շփումների միջոցով:

Աշխատանքի թաքնված շուկան ընդգրկում է տնտեսության մեջ ձևականորեն զբաղվածներին, որոնք տնտեսության կառուցված-

քային փոփոխությունների հետևանքով կարող են ազատվել աշխատանքից: Թաքնված շուկայի պաշտոնական մասի գնահատումները հիմնվում են վարչական արձակուրդում գտնվող աշխատողների թվաքանակի վերաբերյալ ձեռնարկությունների հաշվետվությունների վրա: Միևնույն ժամանակ, թաքնված շուկայի ոչ պաշտոնական մասը որոշվում է հատուկ մեթոդաբանության միջոցով: Այս դեպքում հաշվի են առնվում մասնակի պարապուրդների պատճառով, արտադրության լրիվ դադարեցման հետևանքով չօգտագործված աշխատուժի թվաքանակը կամ չօգտագործված աշխատաժամանակը:

Աշխատանքի առաջարկի աճի և պահանջարկի նվազման հետևանքով ՀՀ աշխատանքի շուկան բնութագրվում է բարձր լարվածությամբ:

Աշխատանքի ընթացիկ շուկայում իրավիճակը, մասնավորապես վերջին տարիներին, բնութագրվում էր հետևյալ ցուցանիշներով. այսպես՝ 1998թ. մինչև 2000թ., աշխատանքի առաջարկը կամ աշխատանք փնտրողների թվաքանակը անընդհատ աճում էր (1998թ. շուրջ 149 հազարից 2000թ. հասավ մինչև մոտ 179 հազար մարդու): Աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի կամ թափուր աշխատատեղերի թվաքանակի միջև ճեղքվածքն էլ ավելի է խորացել: Եթե 1998թ. վերջին մեկ թափուր աշխատատեղին բաժին էր ընկնում 201, ապա 2000թ. դեկտեմբերին՝ 319 աշխատանք փնտրող: 2001-2004թթ. աշխատանքի առաջարկը կտրուկ նվազել է՝ 2004թ. կազմելով ընդամենը 142.7 հազար մարդ, մինչդեռ աշխատանքի պահանջարկը շեշտակիորեն աճել է, որի արդյունքում 2004թ. մեկ թափուր աշխատատեղին բաժին է ընկել ընդամենը 229 աշխատանք փնտրող: Ընդհանուր առմամբ, 2001թ. սկսած, նկատվել է առաջարկի և պահանջարկի տարբերության տարեցտարի նվազման միտում:

Զբաղվածության ծառայության կողմից պաշտոնապես գրանցված գործազուրկների միջին թվաքանակը նշված ժամանակահատվածում նույնպես ավելացել է՝ 139.1 հազարից 2000թ. հասնելով 169.5 հազար մարդու: Համապատասխանաբար, գործազրկության ցուցանիշը, որը հաշվարկվում է գործազուրկների միջին թվաքանակի և աշխատուժի թվաքանակի կամ տնտեսապես ակտիվ բնակչության թվաքանակի

հարաբերակցությամբ, 1998թ. համեմատությամբ ավելանալով ավելի քան երկու տոկոսային կետով, 2000թ. կազմել է 11.7 տոկոս: Գրանցված գործազրկության ցուցանիշի նման աճը պայմանավորված էր 1999թ. հունվարի 1-ից ընտանեկան նպաստների համակարգի ներդրմամբ, քանի որ դրա հիմքում ընկած ընտանիքի կարիքավորության ցուցանիշի հաշվարկման ժամանակ հաշվի է առնվում գործազուրկի կարգավիճակը: Պատահական չէ, որ ընտանեկան նպաստների համակարգի ներդրումից հետո նկատվել է գրանցված նպաստառու գործազուրկների թվաքանակի շեշտակի անկում (2004թ. գործազրկության միջին ցուցանիշը կազմել է 9.4 տոկոս): Սակայն գրանցված գործազրկության վերաբերյալ տվյալները չեն արտացոլում տնտեսության մեջ իրական գործազրկության մակարդակը, որը պետք է ընդգրկի նաև չգրանցված և թաքնված գործազրկությունը:

Աշխատանքի թաքնված շուկան Հայաստանի Հանրապետությունում և, մասնավորապես, նրա պաշտոնական, գրանցված մասը բնութագրվում են հետևյալ տվյալներով: Համաձայն ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայությանը հաշվետու ձեռնարկությունների 1999թ. հունվար-մարտ ամիսների տվյալների, վարչական արձակուրդում էր գտնվում ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայությանը հաշվետու 9000 ձեռնարկությունների անձնակազմի ընդհանուր թվաքանակի 17.1 տոկոսը: Այս ցուցանիշը 2003թ. նվազել է մինչև 5 տոկոս՝ կապված նման երկարատև արձակուրդում գտնվողների ազատման գործընթացի արագացման հետ, և ներկայումս հիմնականում ընդգրկում է արդյունաբերական ձեռնարկությունները:

Ըստ գնահատումների, գործազրկության իրական մակարդակը մոտ երկու, երեք անգամ գերազանցում է պաշտոնական ցուցանիշը: ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության կողմից 2004թ. իրականացված 2539 տնային տնտեսությունների ընտրանքային հետազոտության արդյունքների համաձայն, գործազրկության իրական մակարդակը Հայաստանի Հանրապետությունում, հաշվարկված Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության մեթոդաբանության հիման վրա, կազմել է 31.6 տոկոս: Դա 2001թ. իրականացված հետազոտության միջին տարեկան ցուցանիշի համեմատությամբ նվազ է 6.8 տոկոսային կետով:

Աշխատանքի շուկայի ձևավորման վրա Հայաստանում ազդեցություն են գործել այնպիսի գործոններ, ինչպիսիք են՝ վատթարացող ժողովրդագրական իրավիճակը, պատերազմի, շրջափակման հետևանքով բնակչության միգրացիան, այդ թվում՝ փախստականների ներգաղթը և, այնուհետև, Հայաստանից բնակչության արտագաղթը, տնտեսության կառուցվածքային փոփոխությունները և զանգվածային սեփականաշնորհումը, շուկայական պայմաններին համապատասխանող նոր աշխատանքային օրենսդրության ընդունման դանդաղ գործընթացը, որի պատճառով, հատկապես մասնավոր հատվածում զբաղվածների իրավական հարաբերությունները կարգավորված չեն՝ ներառյալ աշխատանքի պաշտպանության, աշխատավարձի և այլ հարցեր:

III. Աշխատանքի շուկայի հիմնական ցուցանիշները

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության (ԱՄԿ), Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպության (OECD) և մի շարք երկրների ազգային վիճակագրական ծառայությունների համատեղ ջանքերով 1997թ. մշակվել է աշխատանքի շուկան բնութագրող 18 հիմնական ցուցանիշների ցանկը (ԱՇՀՑ): Վերը նշված հիմնական ցուցանիշների ցանկը կազմվել է՝ ելնելով վիճակագրական տվյալների մատչելիությունից, կոնցեպտուալ ընդհանրությունից, ինչպես նաև ըստ երկրների և տարածաշրջանների ցուցանիշների համեմատելիությունից: Իհարկե, ոչ բոլոր երկրներն են, որ կարող են ապահովել տեղեկատվություն աշխատաշուկայի առաջարկված բոլոր ցուցանիշների վերաբերյալ:

1. Աշխատուժի մասնակցության աստիճանը. գնահատվում է զբաղվածների ու գործազուրկների թվաքանակների ընդհանուր գումարի և աշխատանքային տարիքի բնակչության թվաքանակի հարաբերակցությամբ:

2. Զբաղվածության մակարդակը. որոշվում է զբաղվածների տեսակարար կշռով՝ աշխատանքային տարիքի բնակչության ընդհանուր թվաքանակի մեջ:

3. Զբաղվածության տեսակները. առանձնացվում են զբաղվածների երեք առավել կարևոր խմբեր՝ վարձու աշխատողներ, ինքնա-

գբաղվածներ և մասնակցություն ապահովող ընտանիքի անդամներ: Ինքնագբաղվածների խմբին են դասվում նաև գործատուները և արտադրական/սպառողական կոոպերատիվների անդամները: Տնտեսության զարգացմանը և գբաղվածության ճյուղային կառուցվածքի բարելավմանը (գյուղատնտեսությունից դեպի արդյունաբերություն և ծառայությունների ոլորտ) զուգահեռ, համապատասխանաբար, ավելանում է վարձու աշխատողների տեսակարար կշիռը և նվազում ինքնագբաղվածների ու ընտանիքի աշխատող անդամների տեսակարար կշիռը: Զբաղվածության ըստ տեսակների նման բաժանումն արտացոլում է տնտեսական ռիսկի աստիճանը: Արդյունաբերապես զարգացած երկրներում վարձու աշխատողների տեսակարար կշիռը կազմում է. գբաղվածների 70-90 տոկոսը, ինքնագբաղվածների 10-15 տոկոսը և չվարձատրվող ընտանիքի անդամների 0-4 տոկոսը:

4. Զբաղվածությունն ըստ ճյուղերի: Այս ցուցանիշը սերտորեն կապված է երրորդ ցուցանիշի հետ: Դիտարկում է գբաղվածության տեսակարար կշիռն՝ ըստ երեք հիմնական ոլորտների՝ արդյունաբերություն, գյուղատնտեսություն և ծառայություններ: Տնտեսական գործունեության ճյուղերը որոշվում են՝ համաձայն 1968թ. և 1989թ. ընդունված դասակարգման միջազգային ստանդարտների (ISIC):

5. Մասնակի գբաղվածություն: Լրիվ և մասնակի գբաղվածության միջև տարբերությունը ԱՄԿ-ի կողմից որոշված է: Դա ներկայումս որոշվում է ըստ յուրաքանչյուր երկրի: OECD-ի անդամ երկրներում որպես մասնակի գբաղվածության ցուցանիշ է դիտարկվում աշխատողների շաբաթական մինչև 30ժ. տեսակարար կշիռը գբաղվածների ընդհանուր թվաքանակի մեջ:

6. Աշխատած ժամանակը: Այս ցուցանիշը հատկապես կարևոր է մակրոտնտեսական քաղաքականության և մարդկային ռեսուրսների զարգացման ու պլանավորման, այդ թվում՝ գբաղվածության ծրագրերի մշակման տեսանկյունից: Ներառում է երեք ենթացուցանիշներ՝ ա/ շաբաթական մարզինալ կամ 10ժ. քիչ աշխատողների տեսակարար կշիռը, բ/ նորմալ կամ ստանդարտ (40ժ.) աշխատանքային շաբաթից ավելի ժամեր աշխատողների տեսակարար կշիռը, գ/ ամբողջ տարվա ընթացքում, մեկ գբաղվածի հաշվով, աշխատած ժամերի քանակն է: Այս վերջին

ենթացուցանիշը չի ներառում արձակուրդների, հիվանդացության հետ կապված ժամանակը և այլ բացակայություններ:

7. Զբաղվածությունը քաղաքային ոչ ֆորմալ (ստվերային) հատվածում: Այս ցուցանիշը որոշվում է քաղաքային բնակավայրերում գբաղվածների ընդհանուր թվաքանակի մեջ ոչ ֆորմալ հատվածում գբաղվածների տեսակարար կշիռով: 1993թ. ժնկում կայացած Աշխատանքի վիճակագրության 15-րդ միջազգային կոնֆերանսում (ICLS) տրվել է ոչ ֆորմալ հատվածում գբաղվածության հետևյալ բնութագիրը. դրանք այն գբաղվածներն են, ովքեր տվյալ ժամանակահատվածում գբաղված են եղել տնային տնտեսության սեփականությունը հանդիսացող ընդհատակյա ձեռնարկությունների առնվազն մեկ արտադրության մեջ՝ անկախ իրենց գբաղվածության տեսակից և աշխատանքի առաջնային կամ երկրորդական բնույթից:

8. Գործազրկության մակարդակը: Տարբեր երկրներում գործազրկության մակարդակը համարվում է աշխատանքի շուկայի հիմնական ցուցանիշը: ԱՇՀՑ 2-ի կամ գբաղվածության մակարդակի ցուցանիշի հետ մեկտեղ դա համարվում է աշխատանքի շուկայի առավել ընդգրկուն ցուցանիշը: 1982թ. Աշխատանքի վիճակագրության 13-րդ միջազգային կոնֆերանսում (ICLS) գործազուրկները բնութագրվել են որպես որոշակի տարիքից բարձր տարիքի անձինք, ովքեր տվյալ ժամանակահատվածում չունեն աշխատանք, պատրաստ են անմիջապես անցնել աշխատանքի և ակտիվորեն աշխատանք են փնտրում: Գործազրկության մակարդակը որոշվում է որպես աշխատանք չունեցող և ակտիվորեն աշխատանք փնտրող աշխատուժի տեսակարար կշիռը տնտեսապես ակտիվ բնակչության մեջ: Սակայն այս բնութագիրն, ըստ երկրների, կարող է փոփոխվել՝ ելնելով տարբեր գործոններից:

Տնային տնտեսություններում աշխատուժի ընտրանքային հետազոտությունները գործազրկության վերաբերյալ առավել ամբողջական և համեմատելի տեղեկատվության աղբյուր են համարվում: Սակայն լայնորեն օգտագործվում են նաև այլ աղբյուրներ, ինչպես օրինակ՝ բնակչության մարդահամարները, գբաղվածության ծառայությունների և պաշտոնական գնահատումները:

9. Երիտասարդական գործազրկություն: Սա բազմաթիվ երկրների քաղաքականության կարևոր խնդիրներից մեկն է: «Երիտասարդ» տերմինն ընդգրկում է 15-24տ. անձանց: «ՀՀ գբաղվա-

ծության ծառայություն» գործակալության կողմից երիտասարդների գործազրկության մասին տվյալները տրվում են՝ մինչև 18տ., 18-22տ. և 22-30տ. տարիքային խմբերի համար: Երիտասարդական գործազրկության առավել ամբողջական պատկերը կարելի է ստանալ հետևյալ 4 ցուցանիշների միջոցով՝ ա/ երիտասարդական գործազրկության մակարդակը, բ/ երիտասարդական գործազրկության մակարդակը տոկոսներով՝ մեծահասակ բնակչության գործազրկության ցուցանիշի նկատմամբ, գ/ երիտասարդների տեսակարար կշիռը գործազուրկների ընդհանուր թվաքանակի մեջ, դ/ երիտասարդ գործազուրկների տեսակարար կշիռը երիտասարդ բնակչության ընդհանուր թվաքանակի մեջ:

10. Երկարաժամկետ գործազրկություն: Որքան երկարաժամկետ է գործազրկությունը, այնքան բացասական են դրա հետևանքները: Երկարաժամկետ գործազրկությունը որոշվում է երկու ցուցանիշների միջոցով՝ ա/ 1 տարի և ավելի գործազուրկ համարվող անձանց տեսակարար կշիռը՝ աշխատուժի նկատմամբ, բ/ 1 տարի և ավելի գործազուրկ համարվող անձանց տեսակարար կշիռը՝ գործազուրկների ընդհանուր թվաքանակի նկատմամբ:

11. Գործազրկությունն ըստ կրթական մակարդակի: Արդյունաբերապես զարգացած երկրներում գործազրկության մակարդակը ցածր է այնքան, որքան բարձր է աշխատուժի կրթական մակարդակը: Սակայն զարգացող երկրներում գործազրկության առկայությունը հնարավոր է նույնիսկ բարձր կրթական մակարդակի դեպքում: Այս տեսանկյունից, ըստ կրթական մակարդակի, գործազրկության ցուցանիշները կարևոր են զբաղվածության և կրթության ոլորտի քաղաքականության բարելավման համար: Ցուցանիշը որոշելու համար, Կրթության դասակարգման միջազգային ստանդարտների (ISCED) համաձայն, կրթական հինգ կատեգորիաներ են առանձնացվում, այդ թվում՝ ա/ մեկ տարվա ուսուցումից ցածր, բ/ տարրական կրթական մակարդակից ցածր, գ/ տարրական կրթություն, դ/ միջնակարգ կրթություն, ե/ բարձրագույն կրթություն:

«ՀՀ զբաղվածության ծառայություն» գործակալության կողմից գործազրկությունն ըստ կրթական մակարդակի որոշելու համար կիրառվում են հետևյալ երեք խմբերը՝ ա/ թերի միջնակարգ կրթություն, բ/ միջնակարգ մասնագիտական և ընդհանուր միջնակարգ

կրթություն, գ/ բարձրագույն կրթություն: Ըստ կրթական մակարդակների՝ տրվում են գործազուրկների համապատասխան տեսակարար կշիռները:

12. Թերզբաղվածության ցուցանիշը: Ցույց է տալիս դիտարկվող շաբաթվա ընթացքում թերզբաղված անձանց թվաքանակը: Ըստ ԱՄԿ բնորոշման՝ թերզբաղվածությունն առաջանում է այն դեպքում, երբ տվյալ աշխատողի աշխատած ժամանակը, ոչ սեփական ցանկությամբ, անբավարար է աշխատանքի նորմալ տևողության, աշխատելու ցանկության և կարողության համեմատությամբ: Թերզբաղվածության ցուցանիշը կարևոր է՝ պարզելու համար աշխատանքի շուկայի գործունեությունը աշխատանքի պահանջարկի կրճատման և կառուցվածքի փոփոխության պայմաններում: Որոշ դեպքերում թերզբաղվածությունը դիտարկվում է որպես մասնակի գործազրկություն: Թերզբաղվածության օրինակ է հարկադիր վարչական արձակուրդում գտնվողների թվաքանակը: Սակայն տվյալ ցուցանիշի չափման և ըստ երկրների համեմատական գնահատման դժվարությունները կապված են հաշվարկների տարբերության, «ժամանակի նորմալ տևողություն» հասկացության ոչ հստակ բնորոշման հետ, որի պատճառով պարբերական վիճակագրական տվյալներ այս ցուցանիշի վերաբերյալ չեն ապահովվում:

13. Տնտեսապես ոչ ակտիվ բնակչության բաժինը աշխատանքային տարիքի բնակչության մեջ: Ցույց է տալիս չզբաղված և աշխատանք չփնտրող, այսինքն՝ աշխատուժի մեջ չմտնող անձանց տեսակարար կշիռը աշխատանքային տարիքի բնակչության ընդհանուր թվաքանակի մեջ: Աշխատուժի մասնակցության և ոչ ակտիվ բնակչության տեսակարար կշիռի ցուցանիշների գումարը կկազմի 100 տոկոս: Նշված ցուցանիշի բարձր մակարդակը կարող է վկայել տվյալ երկրում ստեղծվող աշխատատեղերի խիստ անբավարար քանակի մասին:

14. Կրթության և գրագիտության մակարդակը: Ներկայացվում է աշխատուժի և բնակչության կրթական մակարդակը բնութագրող տոկոսային ցուցանիշների միջոցով, այդ թվում՝ մինչև մեկ տարի, տարրական միջնակարգ և բարձրագույն կրթություն ունեցողների տեսակարար կշիռների միջոցով: Գրագիտության ցուցանիշն արտահայտվում է 15տ. բարձր տարիքի բնակչության մեջ անգրագետ բնակչության տեսակարար կշիռը:

15. Արդյունաբերության մեջ իրական աշխատավարձի ինդեքսի ցուցանիշը: Ցույց է տալիս արդյունաբերության մեջ իրական միջին աշխատավարձի շարժը: Բազմաթիվ երկրներում աշխատավարձի այս ինդեքսի հաշվարկման համար 1990թ. ընդունվում է որպես բազիսային տարի: Իրական աշխատավարձի ինդեքսը հաշվարկվում է որպես անվանական աշխատավարձի ինդեքս՝ ճշգրտված սպառողական գների ինդեքսով.

$$RW i = (NW i / CPI i) \times 100,$$

որտեղ՝

RW i - իրական աշխատավարձի ինդեքսն է,

NW i - անվանական աշխատավարձի ինդեքսն է,

CPI i – սպառողական գների ինդեքսն է,

i – տարին է:

16. Արդյունաբերության մեջ հիմնական բանվորների ժամային վարձատրության ցուցանիշը: Դա, աշխատանքի արտադրողականության և միավոր արտադրանքի աշխատանքային ծախսումների ցուցանիշների հետ մեկտեղ, օգտակար է հատկապես աշխատանքի շուկայի միջազգային մրցունակության գնահատման տեսանկյունից: Ի լրումն, ցույց են տրվում ոչ աշխատավարձային ծախսերն ընդհանուր աշխատավարձի նկատմամբ:

17. Աշխատանքի արտադրողականության և միավոր արտադրանքի աշխատանքային ծախսումների ցուցանիշները: Աշխատանքի արտադրողականությունը միավոր աշխատանքային ներդրումների հաշվով ստեղծվող արտադրանքի քանակն է: Ըստ ԱՄԿ-ի, արտադրանքի ցուցանիշն իրենից ներկայացնում է ավելացված արժեքը, այսինքն՝ թողարկված արտադրանքի ընդհանուր արժեքից հանած միջանկյալ սպառումը, այդ թվում՝ հումքի, նյութերի, կիսաֆաբրիկատների և էլեկտրաէներգիայի սպառումը: Հիմնականում կիրառվում են հետևյալ ցուցանիշները՝ մեկ զբաղվածի հաշվով ստեղծված ավելացված արժեքը (ԱՄՆ դոլար) և աշխատած միավոր ժամում ստեղծված ավելացված արժեքը (ԱՄՆ դոլար): Սակայն աշխատած ժամանակի գնահատումները ըստ տարվա, ներկայումս, նույնիսկ արդյունաբերապես զարգացած երկրներում, հնարավոր չեն, քանի որ հաճախ այդ ցուցանիշը հաշվարկվում է միայն վճարովի աշխատածամանակի, այլ ոչ թե փաստացի աշխատած ժամանակի համար: Դա նշանակում է, որ ճշգրտումներ չեն կատարվում վճարովի

արձակուրդների, հիվանդության օրերի կամ աշխատած, սակայն չվճարված օրերի համար:

Ըստ երկրների, արտադրողականության ցուցանիշները համեմատելու նպատակով անհրաժեշտ է ավելացված արժեքը արտահայտել ԱՄՆ դոլարով, գնողունակության համարժեքի (ԳՀ կամ PPP) հիման վրա: ԳՀ-ն մեկ ԱՄՆ դոլարին համարժեք գին ունեցող ապրանքների և ծառայությունների գնման համար անհրաժեշտ տվյալ երկրի արժույթի քանակն է:

Միավոր արտադրանքի աշխատանքային ծախսումների ցուցանիշը, միավոր ավելացված արժեքի հաշվով, աշխատավարձի չափն է կամ աշխատանքի ընդհանուր վարձատրությունը՝ աշխատավարձից բացի ներառյալ գործատուների սոցիալական ապահովագրության և կենսաթոշակային վճարները:

18. Աղքատության և եկամուտների բաշխման ցուցանիշները:

Աղքատության ցուցանիշը ցույց է տալիս բնակչության այն հատվածի տեսակարար կշիռը, որի եկամուտները սահմանված անհրաժեշտ ցուցանիշից (ըստ ՀԲ-ի՝ մեկ շնչի հաշվով օրական ԱՄՆ մեկ և երկու դոլար) ցածր են: Այդ նպատակով կիրառվում են «աղքատության ազգային և միջազգային գիծ» հասկացությունները: Աղքատության ազգային գիծը սահմանվում է Համաշխարհային բանկի՝ տվյալ երկրում աղքատության գնահատումների հիման վրա, այդ թվում՝ գյուղական և քաղաքային բնակչության համար, իսկ աղքատության միջազգային գիծը՝ տնային տնտեսությունների ընտրանքային հետազոտությունների հիման վրա: Ընդ որում, աղքատության միջազգային գիծը, ըստ ՀԲ-ի, սահմանված է, մեկ շնչի հաշվով, օրական ԱՄՆ մեկ և երկու դոլարի չափով: Եկամուտների անհավասարությունը գնահատվում է Ջինի ինդեքսի միջոցով՝ ընտրանքային հետազոտությունների հիման վրա: Դա փոփոխվում է 0-ից մինչև 100՝ բացարձակ անհավասարության պայմաններում կազմելով 100:

IV. Աշխատանքի շուկայի տեսակները, ձևերը և հատվածները

Անհրաժեշտ է տարբերել *աշխատանքի շուկայի տեսակները, ձևերը և հատվածները*: Մասնավորապես, կան աշխատանքի ար-

տաքին և ներքին շուկաներ: **Արտաքին շուկան** երկրի, տարածաշրջանի, ճյուղի մասշտաբով՝ ձեռնարկությունների միջև աշխատուժի շարժն է, իսկ **ներքին շուկան** բնութագրվում է մեկ ձեռնարկության սահմաններում աշխատողների տեղաշարժերով և, մասնավորապես, աշխատողների մասնագիտական առաջխաղացման տարբեր համակարգերի կիրառմամբ: Սակայն այս բաժանումը պայմանական է, և արտաքին ու ներքին շուկաները փոխկապված են:

Ջարգացած ներքին շուկան նպաստում է աշխատուժի հոսունության կրճատմանը: Այսպես, ի տարբերություն ճապոնական զարգացած ներքին շուկաների, որոնք բնութագրվում են մարդկային կապիտալի մեջ կատարվող զգալի ներդրումներով, ԱՄՆ աշխատանքի շուկան հիմնականում բնութագրվում է արտաքին կողմնորոշմամբ:

Հայաստանի աշխատանքի շուկան արտադրության ծավալների կրճատման, ձեռնարկությունների ներքին շուկայի զգալի կորստի, աշխատուժի վերապատրաստման անբավարար ֆինանսավորման և թաքնված գործազրկության առկայության պայմաններում ձեռք է բերել արտաքին կողմնորոշում:

Աշխատանքի շուկայի ձևերն են՝ **ավանդական և ձկուն**: Ի տարբերություն ավանդական ձևի, աշխատանքի ձկուն շուկան բնորոշ է պոստինդուստրիալ հասարակարգին կամ արդյունաբերապես զարգացած երկրներին, որտեղ նյութական արտադրության մեջ աշխատանքի արտադրողականության կտրուկ աճի շնորհիվ զբաղվածությունը հիմնականում վերաբաշխվել է ծառայությունների ոլորտում: Զբաղվածության ձկուն ձևերը և աշխատածամանակի ձկուն ռեժիմները լայնորեն կիրառվում են ծառայությունների ոլորտում՝ ապահովելով կենսաթոշակառուների, հաշմանդամների, ներգաղթածների, երեխաներ ունեցող կանանց զբաղվածությունը:

Աշխատանքի շուկայի սեզնետացիան աշխատանքի շուկայի, այդ թվում՝ գործատուների և աշխատուժի բաժանումն է **սեզոնականների կամ հատվածների**՝ ըստ որոշակի հատկանիշների. ժողովրդագրական (բնակչության սեռատարիքային և ընտանեկան կազմ), սոցիալ-տնտեսական (կրթական, պրոֆեսիոնալ-որակական կազմ և այլն), տնտեսական (ըստ սեփականության ձևերի), հոգեբանական (անձնական հատկանիշներ և այլն) և աշխարհագրական (քաղաք, շրջան և այլն): Այս տեսանկյունից

աշխատանքի շուկայի բաժանումը հատվածների կարևոր է շուկայի վերլուծության համար: Կարելի է տարբերակել կանանց աշխատանքի, հաշմանդամների, կենսաթոշակառուների, աշխատուժի ցածր մրցունակություն ունեցող կատեգորիաների շուկաներ և այլն:

Աշխատանքի շուկայի հատվածները հետազոտվում են **բազմագործոնային** կամ **մեկ գործոնի մոդելների** միջոցով: Այսպես, ըստ աշխատուժի շարժունակության և զբաղվածության աստիճանի՝ տարբերվում են **աշխատանքի առաջնային և երկրորդային շուկաները**: Եթե առաջնային շուկային բնորոշ են կայուն զբաղվածությունը լրիվ աշխատօրվա պայմաններում, աշխատողների բարձր վարձատրությունը և ցածր հոսունությունը, ապա երկրորդային շուկային բնորոշ են ոչ լրիվ, մասնակի կամ սեզոնային զբաղվածությունը, բարձր հոսունությունը և ցածր աշխատավարձը: Երրորդ հատվածում ընդգրկվում են գործազուրկները:

V. Բնակչության զբաղվածության սոցիալ-տնտեսական էությունը, ձևերը և կառուցվածքը

Զբաղվածությունը համարվում է ՀՀ քաղաքացիների անձնական աշխատանքային մասնակցություն ենթադրող և անհրաժեշտ եկամուտ ապահովող գործունեություն: Հետևաբար, **զբաղվածության սոցիալ-տնտեսական էությունն այն է**, որ դա ոչ միայն մակրոտնտեսական կարևորագույն ցուցանիշներից մեկն է և եկամտի աղբյուր է համարվում, այլև արտահայտում է հանրագույն և համապատասխան որակավորման աշխատանք իրականացնող մարդկանց սոցիալական պահանջմունքները: Մեր երկրում բնակչության զբաղվածությունը կարգավորվում է նախևառաջ «Բնակչության զբաղվածության և գործազրկության դեպքում սոցալաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքով, ՀՀ սահմանադրությամբ և աշխատանքային օրենսդրությամբ:

Անհրաժեշտ է տարբերակել բնակչության հետևյալ կատեգորիաները՝ **զբաղվածներ, չզբաղվածներ**, այդ թվում՝ **կամավոր և հարկադիր, աշխատանք փնտրողներ և գործազուրկներ**:

Զբաղված են համարվում

- գործատուների մոտ վարձու աշխատանք կատարողները,
- աշխատանքով ինքնուրույնաբար իրենց ապահովող քաղաքացիները, այդ թվում՝ ծեռներեցները, անհատական աշխատանքային գործունեությամբ զբաղվողները և գյուղացիական ու գյուղացիական կոլեկտիվ տնտեսություններում աշխատողները,
- արտադրությունից կտրված ուսուցման մեջ ընդգրկվածները,
- ժամկետային պարտադիր զինվորական ծառայության մեջ գտնվողները:

Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության մեթոդաբանության և զբաղվածության կարգավիճակի միջազգային դասիչի (ICSE-93) համաձայն, զբաղվածության վեց խմբեր են առանձնացվում, այդ թվում՝

- վարձու աշխատողներ,
- գործատուներ,
- սեփական հաշվին աշխատող անձինք, ովքեր ինքնազբաղված են կամ աշխատում են մեկ կամ ավելի գործընկերների հետ,
- արտադրական կոոպերատիվների անդամներ կամ ինքնազբաղվածներ, ովքեր հավասար մասնակցություն ունեն արտադրության կազմակերպման, արտադրանքի իրացման և կոոպերատիվի գործունեության այլ տեսակների մեջ,
- ընտանիքին օգնող անդամներ, ովքեր աջակցում են իրենց հետ ազգակցական կապ ունեցող անձանց կողմից ստեղծված ձեռնարկության գործունեությանը,
- ըստ զբաղվածության կարգավիճակի չդասակարգվող աշխատողներ:

Հարկադիր չզբաղվածներ են համարվում աշխատանքային տարիքի այն աշխատունակ անձինք, ովքեր իրենց կամքից անկախ պատճառներով ազատվել են աշխատանքից, սակայն ակտիվորեն հարմար աշխատանք են փնտրում: Մինչդեռ, **կամավոր չզբաղվածները** աշխատելու ցանկություն չեն հայտնում:

Աշխատանք փնտրողները 16տ. բարձր տարիքի աշխատունակ անձինք են, ովքեր աշխատանքի տեղավորվելու նպատակով դիմել են զբաղվածության ծառայությանը՝ անկախ իրենց զբաղվածության հանգամանքից:

Գործազուրկները աշխատանք փնտրող աշխատունակ այն չզբաղվածներն են, ովքեր չեն ստանում կենսաթոշակներ, հաշ-

վառված են զբաղվածության ծառայության կողմից, պատրաստակամ են՝ անցնելու հարմար աշխատանքի և ստացել են գործազուրկի կարգավիճակ: Գործազուրկության նման բնորոշումը էականորեն սահմանափակում է գործազուրկների իրական թվաքանակը, քանի որ շատ գործազուրկներ չեն գրանցվում զբաղվածության ծառայության կողմից: Այսպես, ըստ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության (ILO) բնորոշման, գործազուրկ են համարվում բոլոր նրանք, ովքեր հետազոտվող ժամանակաշրջանում աշխատանք չեն ունեցել, ակտիվորեն աշխատանք են փնտրել և պատրաստ են եղել անմիջապես անցնել աշխատանքի:

Անհրաժեշտ է տարբերել նաև **լրիվ և արդյունավետ զբաղվածություն** հասկացությունները:

Լրիվ զբաղվածությունը չի ենթադրում աշխատունակ բնակչության առավելագույն ներգրավումը տնտեսության ոլորտ, այլ արտահայտում է բնակչության աշխատանքի պահանջարկի և առկա աշխատատեղերի միջև քանակական և որակական համապատասխանեցման աստիճանը: Հաճախ կիրառվում է նաև **օպտիմալ զբաղվածություն** հասկացությունը, երբ իրական աշխատավարձի տվյալ մակարդակի պայմաններում բոլոր աշխատել ցանկացողները ապահովված են աշխատանքով: **Արդյունավետ զբաղվածությունը** բնութագրվում է աշխատանքի արտադրողականության և զբաղվածության որոշակի մակարդակով, ինչպես նաև զբաղվածության ռացիոնալ ճյուղային և հաշվեկշռված պրոֆեսիոնալ-որակական կառուցվածքով: Սոցիալական կողմնորոշում ունեցող շուկայական տնտեսության մեջ արդյունավետ զբաղվածություն ասելով ենթադրվում է նաև բնակչության այնպիսի զբաղվածություն, որն աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման հիման վրա հասարակության յուրաքանչյուր անդամի համար ապահովում է անհրաժեշտ եկամուտ, կրթական և մասնագիտական մակարդակի աճ, ինչպես նաև առողջական վիճակի բարելավում:

Բացի այդ, գոյություն ունեն **ոչ լրիվ զբաղվածության, թաքնված զբաղվածության** կամ **ոչ ֆորմալ գործունեության** բնագավառում զբաղվածության ձևերը:

Ոչ լրիվ զբաղվածությունը, ինչպես նաև **տնայնագործական աշխատանքը, ինքնազբաղվածությունը, զբաղվածությունն ըստ**

կարճաժամկետ պայմանագրերի զբաղվածության ճկուն ձևեր են համարվում: Սակայն Հայաստանի Հանրապետության տնտեսության պայմաններում ոչ լրիվ զբաղվածությունն, ինչպես նաև հարկադիր վարչական արձակուրդները հատկապես բնորոշ են արտադրական գործունեությունը դադարեցրած կամ ցածր արդյունավետությամբ գործող ձեռնարկություններին: Համաձայն ԱՎԾ-ի կողմից իրականացված ընտրանքային հետազոտության արդյունքների, զբաղված բնակչության միայն շուրջ 63 տոկոսն է աշխատել լրիվ աշխատանքային օր կամ շաբաթ: Մինչդեռ լրիվ աշխատանքային օրվա տևողությամբ աշխատանք չգտնելու պատճառով կամ գործատուի նախաձեռնությամբ 21 տոկոսն էլ աշխատել է ոչ լրիվ աշխատանքային ժամանակի ընթացքում:

Զբաղվածության բնագավառում վերջին տասը տարիներին միանգամայն նոր երևույթ է համարվում զբաղվածությունը տնտեսության ոչ ֆորմալ կամ ստվերային հատվածում, որը ենթադրում է չգրանցված տնտեսական գործունեության իրականացում և հարկերի չվճարում: Ըստ ՀՀ ԱՎԾ-ի կողմից 2004թ. իրականացված 2539 տնային տնտեսությունների ընտրանքային հետազոտության արդյունքների և փորձագիտական գնահատումների, Հայաստանի Հանրապետությունում թաքնված զբաղվածությունը կազմել է զբաղվածների ընդհանուր թվաքանակի 22.6 տոկոսը: Բանավոր պայմանավորվածությամբ աշխատողների տեսակարար կշիռը հատկապես բարձր է սպասարկման ոլորտում (հյուրանոցներ և ռեստորաններ), առևտրի, գյուղատնտեսության և շինարարության բնագավառներում:

Գործատուների և ինքնազբաղվածների կողմից իրականացվող չգրանցված գործունեության տեսակարար կշիռը նույնպես բարձր է գյուղատնտեսության և առևտրի բնագավառներում: Զգրանցված զբաղվածների կեսից ավելին (53 տոկոս) ներգրավված է սեզոնային աշխատանքներում:

Ներկայումս պաշտոնապես գրանցված զբաղվածների ընդամենը 41 տոկոսն է կանոնավորապես վճարում սոցիալական ապահովագրության վճարները, որոնք կենսաթոշակների վճարման հիմնական աղբյուրն են: Այսպես, օրինակ՝ 2001թ. գյուղացիական տնտեսություններից կատարված պարտադիր սոցիալական ապահովագրության վճարները կազմել են ընդհանուր վճարների ընդամենը 0.6 տոկոսը, այն դեպքում, երբ գյուղատնտեսության մեջ

զբաղվածությունը այդ նույն թվականին մոտենում էր ամբողջ տնտեսության մեջ զբաղվածների թվաքանակի գրեթե կեսին: Այս տեսանկյունից, 2003թ. հունվարից գյուղացիական տնտեսություններում զբաղվածների ազատումը պարտադիր սոցիալական ապահովագրության վճարներ կատարելու պարտականությունից, չի կարող էական ֆինանսական կորուստների պատճառ դառնալ:

2003թ. սեպտեմբերի 24-ին ընդունված «Սոցիալական ապահովության քարտերի մասին» ՀՀ օրենքի համաձայն սոցիալական քարտերի կիրառումը 2004թ. հուլիսի 1-ից, ուղղված է սոցիալական ապահովագրության համակարգի արդյունավետության բարձրացմանը, ստվերային տնտեսության և թաքնված զբաղվածության բացահայտմանը:

Չձևակերպված կամ ստվերային զբաղվածության կրճատման համար կարևոր նշանակություն ունեն նաև 2002թ. դեկտեմբերի 26-ին ընդունված ՀՀ օրենքը «Վարչական իրավախախտումների վերաբերյալ ՀՀ օրենսգրքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին»: Այդ օրենքի համաձայն, առանց ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով ձևակերպմամբ աշխատող պահելու դեպքում նշանակվում է տուգանք՝ նվազագույն աշխատավարձի հիսնապատիկի չափով՝ յուրաքանչյուր չձևակերպված աշխատողի համար: Նույն խախտման կրկնումը մեկ տարվա ընթացքում, կհանգեցնի սահմանված նվազագույն աշխատավարձի հարյուրապատիկի չափով տուգանքի սահմանմանը՝ յուրաքանչյուր չձևակերպված աշխատողի համար: Օրենքն ուժի մեջ է մտել 2003թ. ապրիլի 1-ից, և դրա արդյունքում որոշակի առաջընթաց է գրանցվել սոցիալական ապահովագրության վճարների ավելացման հարցում: Այսպես, 2003թ. պարտադիր սոցիալական ապահովագրության վճարները ՀՀ սոցիալական ապահովագրության պետական հիմնադրամի բյուջեին, նախորդ տարվա համեմատությամբ, ավելացել են գրեթե 18 տոկոսով, ինչը, 2002թ. համեմատությամբ, կրկնակի և նույնիսկ ավելի անգամ բարձր ցուցանիշ է:

Ըստ նոր աշխատանքային օրենսգրքի նույնպես, գրավոր պայմանագրի առկայություն է պարտադրվում յուրաքանչյուր աշխատողի համար, այդ թվում՝ փորձաշրջանով աշխատանքի ընդունման դեպքում, որի ընթացքում աշխատողը պետք է անպայման վարձատրվի: Մասնավորապես, հոդված 102-ի

համաձայն, անօրինական է համարվում այն աշխատանքը, որը կատարվում է առանց աշխատանքային պայմանագիր կնքելու, իսկ անօրինական աշխատանք կատարելու թույլտվություն տված կամ աշխատանքի հարկադրող գործատուները պատասխանատվություն են կրում ՀՀ օրենսդրությամբ սահմանված կարգով:

ՀՀ կառավարության որոշման համաձայն, 2004թ. ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կազմում ստեղծված աշխատանքի պետական տեսչությունը պետք է վերահսկողություն իրականացնի կոլեկտիվ պայմանագրերի կատարման, աշխատաժամանակի և անօրինական աշխատանքի օգտագործման, աշխատավարձի ժամանակին վճարումների նկատմամբ, ինչպես նաև հետևի աշխատավայրում տեխնիկական, բժշկական և այլ նորմատիվների պահպանմանը:

Ջբաղվածության քանակական գնահատումը կատարվում է ցուցանիշների համակարգի միջոցով:

Ջբաղվածության մակարդակը կամ գործակիցը բնութագրվում է բնակչության ընդհանուր թվաքանակի կամ էլ աշխատունակ բնակչության թվաքանակի մեջ տնտեսության ոլորտներում զբաղված բնակչության տեսակարար կշռով: Հայաստանի Հանրապետությունում տնտեսության մեջ զբաղվածների տեսակարար կշիռը աշխատունակ բնակչության թվաքանակի մեջ 1992-2004 թվականների ընթացքում նվազել է ավելի քան 22 տոկոսային կետով՝ 1992թ. 78 տոկոսից 2004թ. իջնելով մինչև 55.4 տոկոսի:

Ջբաղվածության քանակական գնահատման մյուս ցուցանիշը ներկայացնում է ըստ հանրագույն գործունեության ոլորտների աշխատանքային ռեսուրսների բաշխումը, օրինակ՝ զբաղվածությունը տնային տնտեսության մեջ և ուսուցման բնագավառում:

Վերջապես, ըստ տնտեսության ոլորտների և ճյուղերի զբաղվածության կառուցվածքը համարվում է ռազմա-գյուղական զբաղվածության կարևորագույն ցուցանիշը: Ջբաղվածության ճյուղային կառուցվածքը, այդ թվում՝ ըստ հանրապետության առանձին մարզերի, փաստորեն, հանրապետության աշխատանքային ռեսուրսների հաշվեկշռի երկրորդ կարևոր բաղադրամասն է կազմում:

Ըստ տնտեսության հատվածների զբաղվածության բաշխման և ճյուղային կառուցվածքի վերլուծությունը կարևոր է զբաղվածության արդյունավետության աստիճանի որոշման համար: Վերջին

տասը տարիների ընթացքում (1992-2003թթ.) Հայաստանի Հանրապետությունում, ըստ տնտեսության հատվածների, զբաղվածությունը փոխվել է արմատապես, որի արդյունքում ներկայումս զբաղվածների 73.8 տոկոսն ընդգրկված է մասնավոր հատվածում, և միայն 25.8 տոկոսն է ընդգրկված պետական հատվածում (0.4 տոկոսը հասարակական, կրոնական կազմակերպություններում և հիմնադրամներում են): Ինչ վերաբերում է զբաղվածության ճյուղային կառուցվածքին, ապա այստեղ տեղի են ունենում հակասական գործընթացներ (աղյուսակ 3.1):

Որպես քվադրանդեռնացում կամ զբաղվածության ճյուղային կառուցվածքի թվացյալ բարելավում, նկատվում են այն փոփոխությունները, որոնք հանգեցրել են զբաղվածության կրճատմանը արդյունաբերության, շինարարության մեջ և, միաժամանակ, դրա ավելացմանը գյուղատնտեսության մեջ և առևտրի ոլորտում: Այսպես, 1985-2003թթ. ավելի քան երկու անգամ նվազել է արդյունաբերության մեջ զբաղվածների տեսակարար կշիռը, գյուղատնտեսության մեջ այդ թիվն ավելացել է ավելի քան երկու անգամ՝ կազմելով 46 տոկոս:

Աղյուսակ 3.1*

**Ջբաղվածության բաշխումն ըստ տնտեսության ոլորտների
(տոկոսներով՝ ամբողջի նկատմամբ)***

	1985	1990	1995	2000	2003
Ջբաղվածների միջին տարեկան թվաքանակը. այդ թվում՝	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Արդյունաբերություն	30.2	30.4	20.5	14.1	12.5
Գյուղատնտեսություն և անտառ-տնտեսություն	20.2	17.7	37.4	44.4	46.0
Շինարարություն	8.4	11.3	5.1	3.6	3.3
Ծառայությունների ոլորտ, այդ թվում՝	38.7	38.3	36.0	37.1	38.2
Տրանսպորտ և կապ	6.8	5.2	3.6	3.6	3.8
Առևտուր և հանրային սնունդ	6.5	6.2	6.8	8.4	9.5
Կենցաղսպասարկում և կոմունալ ծառայություններ	3.8	4.0	3.5	2.9	2.9
Առողջապահություն, ֆիզկուլտուրա և սոցիալական ապահովություն	5.2	5.8	5.8	6.3	5.4
Կրթություն, մշակույթ և արվեստ	11.1	12.0	12.2	12.0	12.0
Գիտություն և գիտական սպասարկում	3.2	2.9	1.5	1.2	1.1
Վարկավորում և ապահովագրություն	0.5	0.5	0.6	0.6	0.5
Կառավարման ապարատ	1.8	1.7	2.0	2.1	2.3
Այլ ձյուղեր	2.4	2.4	0.9	0.8	0.7

Ծառայությունների ոլորտում զբաղվածության աճը հիմնականում տեղի է ունեցել առևտրի և հանրային սննդի բնագավառում: Հատկապես մտահոգիչ է գիտության բնագավառում զբաղվածության ավելի քան կրկնակի կրճատումը: Մինևույն ժամանակ, պետական կառավարչական ապարատի անհարկի ուռճացումը չի նպաստում զբաղվածության ռացիոնալացմանը: Մասնավորապես, 1985թ. 1.8 տոկոսի համեմատությամբ զբաղվածությունն այստեղ 2003թ. աճել է մինչև 2.3 տոկոս:

* Աղյուսակը կազմված է 33 ազգային վիճակագրական ծառայության տվյալների:

VI. Աշխատանքի շուկայի և զբաղվածության կարգավորումը

Աշխատանքի շուկայի կարգավորման նպատակային գործառույթը աշխատանքի պահանջարկի ընդլայնումն ու արդյունավետ առաջարկի խթանումն է, ինչպես նաև բնակչության զբաղվածության իրավական կարգավորումը աշխատանքի առաջարկի և պահանջարկի հաշվեկշռվածության և կառուցվածքային համապատասխանության ապահովման նպատակով: Ընդ որում, այդ հաշվեկշռվածությունը ապահովվում է ֆինանսավարկային, ներդրումային, հարկային և սոցիալ-ժողովրդագրական քաղաքականության իրականացման միջոցով:

Պետության կողմից աշխատանքի շուկայի կարգավորման հիմնականում երկու տեսակի քաղաքականություն է իրականացվում՝ **պասիվ** և **ակտիվ**:

Աշխատանքի շուկայի կարգավորման **պասիվ քաղաքականությունն** ընդգրկում է գործազրկության բացասական հետևանքների վերացման միջոցառումները, այդ թվում՝ աշխատանք փնտրողների գրանցում, գործազրկության նպաստների և նյութական օգնության տրամադրում և այլն:

Մինչդեռ, աշխատանքի շուկայի կարգավորման **ակտիվ քաղաքականությունն** ընդգրկում է գործազրկության մակարդակի իջեցմանն ու գործազուրկին ակտիվ աշխատանքի ոլորտ վերադարձնելուն ուղղված իրավական, կազմակերպչական և տնտեսական միջոցառումների ամբողջությունը: Այդ միջոցառումների թվին են պատկանում՝

- աշխատողների զանգվածային ազատումների կանխումը և աշխատանքի տեղավորմանն աջակցությունը,
- աշխատանք փնտրողների վերապատրաստումն ու որակավորման բարձրացումը,
- նոր աշխատատեղերի ստեղծմանն օժանդակումը և ինքնազբաղվածության ընդլայնումը, ինչպես նաև հասարակական աշխատանքների կազմակերպման միջոցով նոր աշխատատեղերի ստեղծումը,
- կողմնորոշվածությունը դեպի նպատակային, այդ թվում՝ հասարակության անմրցունակ խմբերը, (հաշմանդամներ, փախստա-

կաններ, որք երեխաներ, գորացրվածներ, երկարաժամկետ գործազուրկներ),

- մասնագիտական խորհրդատվությունների տրամադրումը:

Զբաղվածության աջակցության ամենամյա պետական ծրագրերը հաշվի են առնում ապահովագրական ստաժ չունեցող գործազուրկների մասնագիտական ուսուցման անհրաժեշտությունը, իսկ գործազրկությունից պարտադիր սոցիալական ապահովագրության ծրագրերը ներառում են ինչպես գործազրկության նպաստի վճարումը, այնպես էլ առնվազն մեկ տարվա ապահովագրական ստաժ ունեցող գործազուրկների և հաշմանդամների ուսուցումը:)

Տնտեսության սոցիալական կողմնորոշում ունեցող, արդյունաբերապես զարգացած երկրների ճնշող մեծամասնությունը զբաղվածության բնագավառում իրականացնում է ակտիվ քաղաքականություն՝ ուղղված լրիվ, արդյունավետ և ազատորեն ընտրված զբաղվածության ապահովմանը: Աշխատանքի շուկայի ակտիվ կարգավորման նպատակով առավել մեծ պետական ծախսեր են իրականացնում այնպիսի երկրներ, ինչպիսիք են՝ Շվեդիան, Իռլանդիան, Դանիան, Նիդեռլանդները և Գերմանիան, որոնք այդ նպատակի համար օգտագործում են իրենց երկրների համախառն ազգային արդյունքի մեկ տոկոսից ավելին:

Աշխատաշուկայի ակտիվ քաղաքականության ընդլայնումն ու դրա արդյունավետության բարձրացումը OECD-ի (Տնտեսական համագործակցության և զարգացման կազմակերպություն) աշխատատեղերի ստեղծման ռազմավարության տասը քաղաքական ուղեցույցներից մեկն է, ինչպես նաև ընդգրկված է Եվրոմիության զբաղվածության ուղեցույցի մեջ:

1964թ. հուլիսի 9-ին ժնկում կայացած Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության գլխավոր խորհրդաժողովի կողմից ընդունվել է Կոնվենցիա զբաղվածության բնագավառում քաղաքականության մասին:¹ ՀՀ-ն Կոնվենցիային միացել է 1993թ. դեկտեմբերի 21-ին: Տնտեսական աճը խթանելու, գործազրկությունն ու ոչ լրիվ զբաղվածությունը վերացնելու նպատակով սույն Կոնվենցիային

¹ «Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական ոլորտի իրավական ակտերի ժողովածու», ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, Երևան, 2004թ., էջ 49-51:

միացած յուրաքանչյուր անդամ երկիր պետք է իրականացնի ակտիվ քաղաքականություն՝ ուղղված լիարժեք, արդյունավետ և ազատորեն ընտրված զբաղվածության ապահովմանը: Ընդ որում, գործատուները և աշխատավորների ներկայացուցիչները պետք է ներգրավվեն զբաղվածության ոլորտի քաղաքականության վերաբերյալ մշակումներին:

Աշխատաշուկայի քաղաքականության ակտիվացումը կարելի է համարել զբաղվածության եվրոպական մարտավարության անկյունաքարը և աշխատաշուկայի ոլորտում Եվրոպայում իրականացված ամենակարևոր բարեփոխումը: Զբաղվածության եվրոպական մարտավարությունը մշակվել է 1993թ.-ին՝ Եվրոխորհրդի բազմաթիվ որոշումների միջոցով: Ընդունված քաղաքական ուղղությունները իրականացվում են անդամ երկրների կողմից՝ ազգային աշխատանքային պլանների միջոցով, որոնք ընդգրկում են քաղաքականության չորս հիմնական ոլորտները՝ զբաղվածության ապահովում, ծեռնարկատիրություն, աղապտացում և հավասար հնարավորությունների ապահովում:

Ինչպես ցույց է տալիս հետպատերազմյան Գերմանիայի փորձը, որտեղ 1949թ. գործազրկությունը կարող էր պատճառ դառնալ տնտեսության քայքայման և սոցիալական ձգնաժամի սրման, խնդիրը չէր կարող լուծվել առանց պետական միջամտության:² Ընդ որում, անհրաժեշտություն էր առաջացել հակասոցիալական քաղաքականությունից անցնելու հակադեֆլյացիոն քաղաքականության, ինչը երկիրը դուրս կբերեր աղքատության մահացու օղակից, կզսպեր գնողունակության հետագա անկումը, գործազրկության աճը, դրամական միջոցները կհաներ «անգործունեության» վիճակից և կուղղեր դրանք տնտեսության զարգացմանը: Ներկայումս Գերմանիան աշխատանքի շուկայում իրականացնում է **կենտրոնացված ակտիվ քաղաքականություն**, այդ թվում՝ **«զբաղվածության ընկերակցությունների»** ստեղծում՝ Արևելյան Գերմանիայում գործազուրկների վերապատրաստման, նոր աշխատատեղերի ստեղծման նպատակով: Մինչդեռ, ԱՄՆ-ում իրականացվում է հիմնականում պասիվ քաղաքականություն՝ ուղղված նպաստների վճարմանը, իսկ աշխատանքի շուկայի կարգավորումը մաս-

² Л. Эрхард, Благополучие для всех, М., 1991г., с. 115-116.

նատված է տարբեր կազմակերպությունների միջև, որոնք զբաղվածության բնագավառում տարբեր ծրագրեր են իրականացնում:

Հանրահայտ է լրիվ զբաղվածության **շվեդական մոդելը**, որը հիմնված է պետության ակտիվ միջամտության վրա:

Ձարգացած շուկայական տնտեսություն ունեցող երկրները զբաղվածության կարգավորման նպատակով օգտագործում են նաև այնպիսի **ֆինանսական լծակներ**, ինչպիսիք են՝

- հարկային քաղաքականությունը,
- վարկային քաղաքականությունը,
- նախապատվությունները (պրեֆերենցիաներ),
- ֆինանսական պատժամիջոցները,
- պետական անհատույց դրամական օժանդակությունը (սուբսիդիաներ):

Անհրաժեշտ է նշել, որ ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ ԱՊՀ մյուս երկրներում զբաղվածության բնագավառում իրականացված քաղաքականությունը դեռևս արդյունավետ չէ և հիմնականում պասիվ է: Այդ տեսանկյունից նախկին Խորհրդային Միության հանրապետություններից բացառություն են կազմում Բալթյան երկրները:

Հայաստանի Հանրապետությունում աշխատանքի շուկայի կարգավորմանն ուղղված քաղաքականությունը մինչև վերջին ժամանակներս կարելի էր որակել որպես գերազանցապես պասիվ քաղաքականություն: Դա հիմնականում վերաբերում էր աշխատանք փնտրողների գրանցմանը, գործազրկության կարգավիճակի և գործազրկության նպաստների տրամադրմանը: Մինչդեռ, գործազուրկների վերապատրաստման և որակավորման բարձրացման ներկա չափերը խիստ անբավարար են և չեն համապատասխանում աշխատանքի շուկայի պահանջներին:

Աշխատանքի հավելյալ առաջարկի պայմաններում դեռևս շատ քիչ է ստեղծվող նոր աշխատատեղերի, ինչպես նաև զբաղվածության պետական ծառայությունների կողմից աշխատանքի տեղավորվածների թվաքանակը: Այսպես, 1998թ. աշխատանքի է տեղավորվել շուրջ 20 հազար մարդ, այդ թվում՝ զբաղվածության պետական ծառայությունների միջնորդությամբ՝ 5379 մարդ: Ընտրանքային հետազոտությունները և փորձը ցույց են տալիս, որ նոր աշխա-

տատեղերի ստեղծման ծրագրերն իրականացվում են միայն մեկ երրորդով:

2001թ. սկսած՝ պետական բյուջեից ֆինանսավորվում է հասարակական աշխատանքների իրականացման ծրագիրը:

Միաժամանակ, համախառն ներքին արդյունքի (ՀՆԱ) մեջ աշխատաշուկայի վրա կատարված ծախսերի քննարկումը տոկոսային արտահայտությամբ, վկայում է այն մասին, որ ակտիվ միջոցառումների և հատկապես սուբսիդավորված զբաղվածության (ներառյալ՝ աշխատատեղերի ուղղակի ստեղծումը հասարակական աշխատանքների կազմակերպման միջոցով, գործազուրկների կողմից փոքր ձեռնարկությունների ստեղծումը) բաժինը ՀՆԱ-ում աստիճանաբար ավելացել է՝ 1995թ. զրոյական ֆինանսավորումից 2003թ. մինչև 0.03 տոկոս:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. ՀՀ աղքատության հաղթահարման ռազմավարական ծրագիր, Երևան, 2003թ.:
2. ՀՀ 2004-2006թթ. պետական միջնաժամկետ ծախսերի ծրագիր:
3. ՀՀ կառավարության գործունեության ծրագիրը, «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, հուլիս, 2003թ.:
4. "Global Employment Trends", ILO, Geneve, January, 2004.
5. "Human Development Report 2003", UNDP, New York, 2003.
6. "Key Indicators of the Labour Market 1999", International Labour Organization, Geneve, 1999.
7. Հայաստանի Հանրապետության սոցիալական ոլորտի իրավական ակտերի ժողովածու, ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարություն, Երևան, 2004թ.:
8. «Բնակչության զբաղվածության մասին» ՀՀ օրենքը, «Հայաստանի Հանրապետության Ազգային ժողովի տեղեկագիր», 1996թ., դեկտեմբեր:
9. ՀՀ աշխատանքային օրենսգիրք, «Ազգ», սեպտեմբեր, 2004թ.:
10. «Հայաստանի Հանրապետությունում կանանց կարգավիճակի բարելավման և հասարակության մեջ նրանց դերի բարձրացման 2004-2010թթ. գործունեության ազգային ծրագիրը»:
11. «ՀՀ զբաղվածության ծառայություն» գործակալության տվյալներ:
12. ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության նյութեր:
13. ՀՀ սոցիալական ապահովագրության հիմնադրամի նյութեր:
14. Մելքունյան Ա., Աշխատանքի շուկայի և զբաղվածության կարգավորման հիմնախնդիրները Հայաստանի Հանրապետությունում, Երևան, «Զանգակ-97», 2004թ.:
15. Մելքունյան Ա., Աշխատանքի շուկա և զբաղվածություն, Երևան, «Նահապետ», 1999թ., 214 էջ:
16. Մելքունյան Ա., Աշխատանքի շուկայի և զբաղվածության հիմնախնդիրները աղքատության հաղթահարման ռազմավարության շրջանակներում, ՄԻԺԻ, Oxfam, Netherlands, Երևան, 2002թ.:

17. ՀՏԿ Ը. Լ., ԻոսֆՍ Ը., ԼՔՈՎ Թ. Թ., ՀովՍՍ ՑՐԳՊՈ, ջՈՎ՝ՑՏՐՑՑ վՈՐԱՍԱՎՈՐ՝, ֆՍՍՎՏՎՈՍՈ ՐԱՐԳՐՐՏՉ ՊՍ՝ ՑՐԳՊՈ, Ծ., "ԾԼԽ", 1997ջ.
18. "ՀովՍՍ ՑՐԳՊՈ", տՏՊ ՐԱՊ. Թ. Խ. ըԳՍՈՎՏՉՈ, Ծ., "նՍՁՈՎԱՎ", 2003ջ.
19. նՍՍՎՏՎՈՍՈ ՑՐԳՊՈ (րՏՓՈՆԱՖՎՏ-ՑՐԳՊՏՉՕԱՎ ՏՑՎՏՔԱՎՈՐ՝), տՏՊ ՐԱՊ. Ժ. Ը. ԹՏԱՅՆՎՈ, Շ. Ք. ԿՊԱՅՏՉՈ, Ծ., "նՍՁՈՎԱՎ", 2004ջ.
20. նՐԱՎՈԱՐՅ Հ., ԽՎՈՑ Հ., ԽՏՉՐԱՎԱՎՎՈՐ՝ ֆՍՍՎՏՎՈՍՈ ՑՐԳՊՈ, Ծ., 1997ջ.
21. նՐՈՐՊ Խ., ըՍՈՂՏՐՏՐՑՏ՝ՎՈՎ ՊՍ՝ ՉՐԱՎ, Ծ., 1991ջ., 332ր.

Մելքունյան Անահիտ Սերգեյի

Աշխատանքի շուկան և բնակչության զբաղվածությունը
(դասախոսություններ)

Հրատ. խմբագիր՝ Գ. Հովհաննիսյան
Սրբագրիչ՝ Զ. Հովհաննիսյան

Պատվեր՝ 68 : Չափս՝ 60x84 1/16:
1,6 հեղ. մամ., 1,7 հրատ. մամ.,
2 տպ. մամ., 1,86 տպ. պայմ. մամ.:
Տպաքանակ՝ 100:

«Տնտեսագետ» հրատարակչություն

Տպագրված է «Տնտեսագետ» հրատարակչության տպագրական

արտադրամասում

Երևան 25, Նալբանդյան, 128